

Koloman Brenner

A magyarországi németek nyelve

A mai Magyarországon három nagyobb terület van, ahol nagyobb számban élnek a hazai német kisebbséghez tartozó közösségek. Ezek a területeken egyébként az 1946 és 1948 között végbement „kitelepítés”-ig, azaz a hazai németiség felének elűzéséig gyakorlatilag zárt német faluközösségekben éltek az adott településeken németek. A következő három nagy régióról van szó:

- Nyugat-Magyarország (az osztrák határ mente)
- a Dunántúli-középhegység (a Budai-hegységtől a Balaton-felvidékig)
- a Dunántúl délkeleti részén (Baranya, Tolna, Somogy megye).

A magyarországi németek nyelve alapvetően egy részben történelmileg, részben keveredés által létrejött német tájszólás volt. A német nyelvben a tájszólások szerepe, mint történelmileg kialakult nyelvformáké, nagyon jelentős, sokkal nagyobb, mint a magyar nyelv esetében. Egy német tájszólás tehát nem a német valamely eltorzított formája, hanem ellenkezőleg, ez az „igazi” német nyelv, hiszen az egységes német írott, irodalmi nyelv csak nagyon későn alakult ki, és a mai napig nincs igazán egységes kiejtése sem – nem csoda, hiszen a német anyanyelvű emberek alapvetően a XIX. századig valamely tájszólást használták a kommunikációra. Ennek a ténynek a függvényében, valamint annak, hogy a magyarországi németek szinte soha nem rendelkeztek az

anyanyelvükön oktató, tehát a németet mint az oktatás nyelvét használó iskolákkal – ellentétben például a romániai németekkel –, nem csoda, hogy 1945-ig csak kevesen tudták a standard német nyelvet aktívan is elsajátítani.

A különböző korokban Magyarországra érkező németek a nyelv sokszínűségének megfelelően német nyelvjárások sokaságát beszélték. Ezeket Nyugat-Magyarországon egyébként soha nem mondták „svábnak”, ami a másik két területen gyakran előfordult. Itt ennek megfelelően a „sváb” elnevezés a német kisebbséget illetően a kisebbséghez tartozókban ellenszenvet vált ki. Egyébként is kerülendő a „sváb” elnevezés a magyarországi németekkel kapcsolatban, nem csupán a kifejezéshez tapadó pejoratív felhangok miatt. A magyarországi németeknek csak pár százaléka valóban sváb származású, tehát a német nyelvterület sváb részével rokon, mint például Hajós község német nemzetiségű lakosai. Jóllehet a kisebbség országszerte használatos elnevezése ezt sugallja, itt kétségtelenül egy pars pro toto fejlődésről van szó, tehát a németiség egy részének (a sváboknak) az elnevezéséből általánosítottak az egész helyi német lakosságra a magyar és más nemzetiségű, szintén abban a régióban élő emberek. A török uralom utáni betelepülések során először főleg svábok érkeztek a felszabadított területekre, de aztán ez a népesség nagyrészt továbbvándorolt. Mindebből érthető az elnevezés

elterjedése – csak éppen nem igaz; és történelmi, valamint nyelvészeti munkákban jobb az egyértelmű terminológia használata, de a magyar köznyelvben is jobb lenne átállni a megfelelőbb kifejezésre.

Nézzük sorban a három régió német tájszólásainak kialakulását, jellemzőiket. A Nyugat-Magyarországon élő németek ősei a vidék „óslakói” voltak és a XIII–XIV. századtól a fontos központokban, mint Sopron (Ödenburg) és Moson (Wieselburg) az egykori történelmileg Német-Nyugat-Magyarországgént emlegetett régió lakosainak többségét alkották. Miután Nagy Károly császár megalapította az Ostmarkot és Friault, bajor és frank telepések jöttek Pannóniába, akiknek nagy része egyébként a IX. század végére, a magyar honfoglalásig az itt élő, főleg szláv, avar lakosságba olvadt be – bár bizonyára fennmaradt valamilyen német eredetű hatás a népességben. Szent István államalapítása, aki a bajor Gizella hercegnőt vette el feleségül, újabb német hatás kialakulásával járt, nem sokkal később megjelentek a magyarban az első német jövevényszók, mint például a kehely (ném. Kelch), vagy a püspök (ném. Bischof).

A XI. században a nyugat-magyarországi területek német településszerkezete fokozatosan fejlődött, amelyet különösen a száli császárok, II. és IV. Henrik lendítettek előre, a középpontban mindenekelőtt Moson és Sopron települése állt, de a többi szabad királyi városban is jelentős számú német telepedett meg. A XII. és XIII. században II. Géza és IV. Béla magyar királyok voltak azok, akik tervszerű betelepítést vittek véghez ezekben a városokban, de megjegyzendő, hogy a tatárjárás idején Moson és Sopron megye egy időre nem tartozott Magyarországhoz, hanem a

német területekhez. A XIII–XIV. századtól főleg Moson és Sopron városokban német többségű a lakosság, ami az ezen időkből származó okiratokból is kitűnik. Az itteni németek nyelvének történelmi emlékeit a mai napig őrzik az archívumok, középfelnémet, alapvetően középbajor nyelvjárások írásos emlékeinek sokasága várja a feldolgozást. A XVIII. században a török harcok utáni nagy betelepítési hullám, amikor a magyarországi németek őseinek nagyobb része az országba települt – a Dunántúl délkeleti és a Dunántúli-középhegység területeire –, az egykori Német-Nyugat-Magyarországot elkerülte. Persze a vallási harcok idején és a céhek kialakulása után sok kézműves és iparos települt be a Habsburg örökös tartományokból és a német birodalom más területeiről egészen Kőszeg és Szentgotthárd városáig. A XVI. századtól horvát betelepülés is megfigyelhető a régióba, amely máig hatóan befolyásolja az etnikai-nyelvi helyzetet, mind Burgenlandban, mind a mai Nyugat-Magyarországon. Összefoglalóan tehát, Nyugat-Magyarországon a német tájszólások szervesen kötődnek a mai kelet-ausztriai, nyelvészeti besorolás szerint középbajor tájszólásokhoz, és gyakorlatilag a zárt német nyelvterület folytatásainak tekinthetők.

A Dunántúli-középhegység városaiban is fellelhetők ilyen úgynevezett ónémet települések, habár a XVIII. században a törökök kiűzése után a betelepítési hullám itt is érezte hatását. Buda bevétele után azonnal megindult itt is a német eredetű lakosság letelepedése, akárcsak a dél-magyarországi területeken. A Dunántúli-középhegységben nyelvi szempontból két fő centrum található. Egyrészt Buda (Ofen), ahol már középfelnémet nyelvi emlékeink is vannak, ill. a környező falvak, mint például Budaörs,

Budakeszi, de akár Soroksár is, mint a mai Budapest része, említhetők. Az itt beszélt német tájszólások elsősorban szintén középbajor eredetűek, bár egyes településeken néhány frank elemmel vegyülnek. Említésre méltó a Dunakanyar régiójának néhány, valaha német többségű települése, mint például Kismaros, Nagymaros, ahol rajnai frank elemek dominálnak a helyi német tájszólásban. A Móri-árokotól nyugatra fekvő, zirci nyelvi központ-hoz tartozó településeken is nagyrészt középbajor tájszólásokat találunk, de a Veszprém környéki falvak is ebbe a csoportba tartoznak. A frank elemekre épül aztán a Balaton-felvidéki falvak német nyelve. Erre az egész régióra jellemző a nyelvi asszimiláció rendkívül magas foka, egyrészt Budapest beolvasztó hatása miatt, ill. mert a Dunántúli-középhegységben egyre kisebb a német behatás, ahogy délre haladunk.

A Dunántúl délkeleti részén, Dél-Magyarországon elsősorban olyan német betelepítettek leszármazottai élnek, akik a török háborúk után többnyire Hessenből, Pfalzból, Mainz, Frankfurt és Fulda környékéről, illetve a Habsburg Monarchia örökös tartományaiából jöttek erre a vidékre. Mint ebből a felsorolásból is kiderül, nagyon sok német tájszólás került beszélni révén erre a vidékre, ahol aztán az egy faluba, ill. kisebb régióba került németek nyelve elkezdett vegyülni és újabb tájszólás-variációk alakultak ki. Ez a XVIII. századi nagy betelepülési hullám a történelmi Bácska és Bánát területén szinte egy tömbben lévő német településszerkezetet és nyelvterületet hozott létre. Mivel a központokban, mint például Pécsen, a bécsi nyelvforma is erősen éreztette hatását, egymásnak feszült itt a környező települések elsősorban középnyémet

(frank, hesseni, pfalzi stb.) tájszólása és a központok bajor alapú nyelve.

A XIX. században a magyar nacionalizmus történelmi kifejlődésével a magyarországi németek nyelvi fejlődésében is új fejezet kezdődött. Különböző intenzitású asszimilációs kényszer és magyarosítási tendenciák formálják a képet. Ez a fejlődés ahhoz vezetett, hogy 1918-ban az egykori Német-Nyugat-Magyarország nagyobb része a legfiatalabb osztrák tartomány, Burgenland néven Ausztria része lett, de Sopron és környéke nélkül, ahol 1921-ben egy magyar és osztrák oldalról különböző módon értékelt (osztrák részről a mai napig hevesen vitatott, magyar részről szinte mitológikus eseményre stilizált) népszavazás történt, amely szerint a terület Magyarországnál maradt. A magyarországi németek mai nyelvi helyzetét alapvetően az a tény befolyásolja, hogy a II. világháború után a német lakosság jelentős részét elűzték, és így az egykor zárt német közösségeket megváltoztatták és lerombolták. E fontos cezúra után a magyarországi német kisebbség életében rendkívül negatív folyamatokat hozó évtizedek következtek. A többségi nemzet a német nyelv és identitás minden formájához negatívan állt hozzá, a német kisebbség egyre nagyobb része nem találta vonzónak, hogy a kisebbséghez tartozónak vallja magát – lásd 1990-ig a magyar népszámlálások erre vonatkozó adatait. Ez különösen akkor jelez riasztó mértékű nyelv- és identitásvesztést, ha abból indulunk ki, hogy ma Magyarországon 200-220 ezer ember tartozik a magyarországi németek csoportjához, természetesen rendkívül sokszínű identitásváltozatokkal felruházva.

A szociális felemelkedés és egyáltalán az önmegvalósítás mindenféle

formája a magyar nyelvhez és identitáshoz kapcsolódott, ezért a nyelvi váltás tempója rohamosan nőtt. A német nyelvjárások gyorsan elvesztették jelentőségüket, eróziójuk, visszatorzulásuk a különböző beszédhelyzetekben egyre inkább felgyorsult. Ezzel függ össze az is, hogy a német kisebbséghez tartozók identitása egyre jobban sérült, a beolvadás, a nemzetiségi hovatartozás feladásának folyamata felgyorsult. A német nyelvjárások – és egyáltalán a német nyelv – hihetetlen gyors hanyatlása után a 80-as évek közepétől és az elmúlt évtizedben a német nyelv és a német nemzetiségi nyelv tanítása területén általánosságban pozitív a fejlődés. Az elmúlt néhány évben azonban ez a tendencia megtorpanni

látszik, a két tannyelvű osztályok fogyása, a német nyelv általános térvesztése gyorsul. Vitathatatlan, hogy az 1993-as kisebbségi törvény és az ezután kiépült kisebbségi önkormányzatok struktúrája minden életterületen a kisebbségi tevékenységek, így a német kisebbségi aktivitások újraéledéséhez, új minőségéhez vezetett, ezek azonban a nyelvhasználat területén nem vezettek áttöréshez. A nyelvvesztés folyamata akkor állítható meg, vagy akkor lehet a német nyelvet „újraéleszteni” (persze valószínűleg nem az eredeti német tájszólásokat), amennyiben a német közösség akarata és a magyar állam és intézményrendszerének támogatása is megvan. Hogy így lesz-e, az a következő években eldől.

FORRÁS: UNGARDEUTSCHER KULTURFÜHRER. DEUTSCHE HEIMATMUSEEN UND HEIMATSTUBEN, ESCORT 96 Bt., 2002